

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
Նախինե Հովհաննիսյան

բ.գ.թ., դոցենտ
ԱրՊՀ

Բանալի բառեր՝ *Նախրի, կամավորական շարժում, «Հոգևոր Հայաստան», Հայկական հարց, բոլշևիկյան կուսակցություն, Բրեստ-Լիտովսկ, գաղափարական շրջադարձ, ընդհատակյա գործունեություն, պետական գործուղում, կողմնորոշման գոհ:*

Նախրին՝ որպես ամբողջական Հայաստանի գաղափարագեղագիտական խորհրդանիշ, Վահան Տերյանի շնորհիվ ամրակայվեց հայ գրականության մեջ և այդուհետ դարձավ անհետացող պատմական հայրենիքի հիշողության, կորուստի ցավի և հարության հավատի գեղարվեստական հարակա պատկեր: Նախրին մեր ժողովրդի բնիկ հայրենիքն է՝ Հայաստանը, հոմանիշ է նրան, բայց նույնանիշ չէ ոչ միայն պատմաաշխարհագրական, այլև խոհազգայական տարողության առումով. Նախրին հայրենականի տենչանքի գաղափարահուզական խտացվածությունն է:

1914 թ. Ն. Թումանյանին հղած նամակում Տերյանը գրում է. «Վերջ ի վերջո ես սկսում եմ գալ այն եզրակացության, որ մեր հայրենիքի ցավը մեզ այնպես է մաշում, ջլատում, կեղեքում, որ մենք դառնում ենք անընդունակ ուրիշ բան հասկանալու կամ անելու ... Եվ գուցե դրա համար անգոր ենք դառնում ու մեռնում ենք վաղ...»>Z1V: 1905-ի նոյեմբերի 9-ի նամակում Ս.Օտարյանին հայտնում է. «Այստեղից Կովկաս է ուղարկվում մոտ ժամանակներս 200.000 ռուբլու գենք: Եթե գնալու լինեմ, իհարկե, կարողացածիս չափ կտանեմ»> Z2V: 1905 թ. դեկտեմբերին Տերյանն արդեն Կովկասում էր, ճեմարանական ընկերոջ՝ Պ.Մակինցյանի հետ Թիֆլիսում անցնում է Դաշնակցության շարքերը, գործուղվում Շիրակի գյուղեր: Խորհրդային տերյանագիտությունը ջանադրաբար ջնջել է Տերյանի կենսագրության այս հատվածը՝ առանց վիճարկելու նույնիսկ առկա փաստերը: Տերյանի ընկերը՝ Ց.Խանզադյանը, հիշում է. «1905 թ. դեկտեմբերին նրանք Կովկաս եկան ու Թիֆլիսում «քննություն» տալուց հետո գրկաբաց ընդունվեցին դաշնակցական պրոպագանդիստներ և ուղևորվեցին Շիրակի շրջանը»>Z3V: Նույնն է փաստում և Տերյանի գաղափարակիր ընկեր Պ.Մակինցյանը Z4V: Ինքը՝ Տերյանը, 1906 թ. Ս.Օտարյանին գրում է. «Թիֆլիսում մտա Դաշն. կազմակերպության մեջ իբրև պրոպագանդիստ: Մերոնք լավ են այժմ, բավականին զինված են: Մանավանդ «Դաշնակցությունը» մեծ դեր է խաղում և, իմ խորին համոզմունքով, եթե չլինեք նա, շատ տեղերում ոչ մի հայ չէր մնա... Կովի մեջ Դաշնակց. հավասարը չունի, բայց պրոպագանդը շատ թույլ է»>Z5V: Նույն թվականին սոցիալիստական

գաղափարների շուրջ ընդհարվելով դաշնակցական մի խումբ հայդուկների հետ՝ Տերյանը հեռանում է Դաշնակցությունից: Դաշնակցության և Տերյանի ճանապարհները բաժանվում են՝ միառժամանակ օտարվելու և հակադարձվելու ընթացքով, իսկ հետագայում՝ հրապարակավ չընկալված դրամատիկ դարձի ավարտով: 1907 թ. Տերյանը գաղափարապես հարում էր արդեն սոցիալ-դեմոկրատներին, սակայն նրա քաղաքական կողմնորոշման կիզակետում մշտապես մնաց միացյալ և ազատ հայրենիքի՝ Նաիրիի գաղափարը: Ազգային կյանքի հեռանկարներով մտահոգ՝ 1914թ. «Մշակ»-ում հրատարակում է «Հոգևոր Հայաստան» հոդվածը՝ նպատակ ունենալով «Հայության հավաքում կամ հայության կազմակերպում գաղափարական իմաստով»:²⁶ Հոդվածում Տերյանը հաստատագրում էր նաև իր քաղաքական հավատամքը Հայկական հարցի նկատմամբ. «Ամեն մի հայ պիտի շահագրգռված լինի թուրքահայերի ազատագրումով, ինչ ձևով էլ լինի այդ ազատագրումը»:²⁶

Տերյանը և կամավորական շարժումը հարցադրումը ևս տարակարծությունների տեղիք է տվել տերյանագիտության մեջ: Բանաստեղծը հայկական կամավորական շարժմանը չգինվորագրվեց. 1912 թ. նա ազատվել էր զինվորական ծառայությունից, 1917 թ. նույնպես՝ «աջ թոքի տուբերկուլյոզի պատճառով ճանաչվելով միանգամայն ոչ պիտանի զինվորական ծառայության համար»:²⁷ Մակինցյանը գրում է, թե Վահան Տերյանը «կամավորական շարժման հանդեպ բռնում է ժխտողական դիրք»:²⁸ Ց.Խանգաղյանը Մակինցյանի վերոնշյալ տողերի լուսանցքում գրել է՝ Ընդհակառակը: Ո՞րն է իրողությունը: Սկսված աշխարհաքաղաքական մեծ շարժընթացների մեջ, Տերյանի համոզմամբ, փոքր ազգերը ի գործու չեն ինչ-որ բան փոխել, և Հայկական հարցի լուծումը, ըստ Տերյանի, հնարավոր կդառնա ոչ ազգային-ազատագրական կամավորական շարժմամբ, այլ Ռուսաստանի արմատական վերափոխմամբ: «Մենք չէինք կամենա, որ մեր ժողովուրդը ոտնատակ գնար այս շփոթ օրերում, որ նա զոհ լիներ սխալ գաղափարախոսության, սխալ ըմբռնված ազգային իդեալի... Մենք թերահավատ ենք դեպի այդ՝ մի հարվածով, մի թեկուզ հերոսական ճիգով ստեղծվելիք Հայաստանը: Մեր խորին համոզումով, որքան և կարևոր ու խոշոր լինի այսօրվա այդ հերոսական ճիգը, այնուամենայնիվ նա չէ, որ պիտի որոշե, վճռե հայության ապագայի վիճակը...»:²⁹ Կամավորական շարժման նկատմամբ թերահավատություն, բայց նրա հերոսական ոգու տեղին գնահատում, միաժամանակ ազնիվ մտահոգություն ժողովրդի ֆիզիկական գոյության համար:

Տերյանագիտության մեջ թյուր դիտարկումներ են ամրակայվել նաև Տերյանի և Հայկական հարցի շուրջ: Անգամ Հ. Թամրազյանն է վրիպել. «Խոր կսկիծով նա ասում է ավելին՝ ես չեմ հավատում թուրքահայ հարցի ապագային»:³⁰ Ազգային ճակատագրում կյանքի և մահու խնդրի բնավորություն ստացած Հայկական հարցի վերապրումը Տերյանի կողմից, անթիվ հույսերի, ցնորքների, մտահոգությունների, կանխատեսումների և դատողությունների բևեռացումը

հնարավորինս պատկերացնելու համար վերստին դիմենք բանաստեղծի՝ հակասական գնահատականների և բուռն վեճերի արժանացած «Հոգևոր Հայաստան» հոդվածին. «Մի թե իրավունք ունենք մենք տարակուսելու կամ տատանվելու. պետք է հավատալ, պետք է հուսալ լիասիրտ, պետք է տենչալ սրտի բոլոր գորությամբ և մեր բոլոր կարողությամբ ձգտել, որ այժմ վերջնական կերպով լուծվի այդ արյունլվիկ հարցը»: Վերադառնալով Հ. Թամրազյանի դիտարկմանը՝ նշենք, որ հիմքը թերևս Տերյանի՝ 1914 թ. ապրիլի 30-ին Թիֆլիսում կարդացած «Հայ գրականության գալիք օրը» դասախոսությունն էր, որի ընթացքում Տերյանը, ևս մի անգամ անդրադառնալով հայության ցավոտ խնդրին, ասում է. «Ես տաճկահայկական հարցի լուծմանը Թուրքիայի սահմաններում չեմ հավատում: Լավագույն լուծումն այդ հարցի համարում եմ Ռուսիայի գրավումը տաճկահայկական նահանգների... »:

Տերյանի ազգային-քաղաքական դիմանկարի վերագնահատումը պահանջում է անդրադառնալ նաև *Տերյանը և բոլշևիկյան հեղափոխությունը* հարցադրմանը: Հարցի հստակ մեկնաբանությունը կա. «Տերյանը որոշ հակասություններով ընդունում և ըմբռնում է հեղափոխության մի շարք կողմեր, համակրանքով մոտենում այդ մեծ շարժմանը՝ նկատի ունենալով հատկապես ազգերի ազատագրության և անհատի բարոյական վերածնության խնդիրները» Z11V: Առհասարակ, Տերյանի ազգային-քաղաքական գործունեությունը և պոեզիան գնահատելիս ելակետ պետք է ունենալ երկու թվանիշ՝ Տերյանը մինչև 1918 թվականը և 1918 -ից հետո:

1917 թ., անտեսելով խորացած հիվանդությունն ու մահվան վտանգը, հոգեկան ու ֆիզիկական աներևակայելի լարումով Տերյանը մաքառում է Հայկական հարցի համար: 1917 թ. նոյեմբերին գրում է «Թուրքահայաստանի մասին» զեկուցագիրը, նախապատրաստվում Բրեստ-Լիտովսկի բանակցություններին: Տերյանի պահանջատիրությունը Ժողովրդական կոմիսարների կառավարությունից արևմտահայերի լիակատար ազգային ինքնորոշման փաստացի ու վճռական պաշտպանությունն էր և այն երաշխիքների ստեղծումը, որոնք իրական հնարավորություն կտային ինքնորոշմանը: 1917 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին «Ընկերներից մեկին» Z12V՝ Մակինցյանին, Տերյանը գրում է. «Ստալինն ասաց՝ մենք իսկույն եթե կկարգադրենք, որ զորքերը հեռանան, և հայերին հնար տրվի ինքնորոշվելու: Ես վիճեցի ... Այսօր այդ առթիվ գրույց ունեցա ընկ. Լենինի հետ, որին բացատրեցի, թե ինչու անհրաժեշտ է առայժմ զորքերը չհանել Հայաստանից և պայմանավորել Հայաստանի ինքնորոշումը արտրվածների վերադարձով և այլ զարանտիաներով» Z13V: Տերյանի զեկուցագիրը քննվում և հիմք է ընդունվում նույն թվականի դեկտեմբերին: Այն ազդարարում էր. «Ռուսաստանի բանվորական և գյուղացիական կառավարությունը պաշտպանում է Ռուսաստանի կողմից օկուպացված «Թուրքահայաստանի» հայերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև լիակատար անկախություն» Z14V:

Մակայն, հակառակ Տերյանի, որպես երաշխիք նշվում էր նաև գորքերի դուրսբերումը Արևմտահայաստանից: Այդուհանդերձ, կանխագծվում էր Արևմտահայաստանի ազատագրման ուղին. Տերյանը սպասումների մեջ էր, սակայն 1918թ. մարտի 3-ին Բրեստում *Լենին-Քենալ* դաշինքի արդյունքում բոլշևիկյան կառավարությունը Թուրքիային է վաճառում ոչ միայն ամբողջ Արևմտահայաստանը, այլև Կարսի և Արդահանի նահանգները: <<Ռուսաստանը կանի այն ամենը, ինչ որ իրենից կախված է, որպեսզի ապահովի իր գորքերի դուրսբերումը Արևելյան Անատոլիայի նահանգներից և վերջիններիս կանոնավոր վերադարձը Թուրքիային: Ռուսական գորքերը պետք է անհապաղ դուրս բերվեն նաև Արդահանի, Կարսի և Բաթումի մարզերից>> Z15V:

Բրեստի բանակցությունները սկսվել են 1917 թ. դեկտեմբերի 3-ին: Տերյանը Ազգգործժողովումատին կից Հայկական գործերի ժողովրդական կոմիսարիատի տեղակալն էր և որպես խորհրդական լիազորված էր Ռուսաստանի պատվիրակության կազմում: *Բրեստ – Լիտովսկի* բանակցություններով զերլարված՝ 1918թ. Տերյանը հնարավորություն չունեցավ մեկնել Ստավրոպոլ՝ իր մահամերձ երեխային վերջին հրաժեշտը տալու, սփոփելու կնոջը, որ հողին էր հանձնում իրենց երկրորդ զավակին, և դա ոչ թե հայրական կամ ամուսնական հոգատարության բաց էր, այլ անհավոր զոհաբերում՝ ազգային պարտավորության խոր գիտակցումով: Ազգային ու անձնական անվերադարձ կորուստների, չարբագրվելիք սխալների մղձավանջից ցնցված՝ բանաստեղծը սփոփանքի ու ինքնարդարացման նամակ է հղում կնոջը. <<Մի բան կասեմ միայն. հավատա, որ այս երկու ամսվա ընթացքում ես ապրել եմ այնքան վիշտ ու թախիծ, որքան չեմ ապրել ամբողջ կյանքիս ընթացքում ...>> Z16V:

1918 թ. ամռանը Տերյանը՝ ջլատված, գունատ, ջղային, շրջում էր Հյուսիսային Կովկասում՝ հայ գաղթականության օգնության գործը կազմակերպելով: << Տերյանը իր հետ բերած դրամի մի աննշան մասը միայն տվավ Պյատիգորսկի Խորհրդային իշխանություններին: Նա տեսավ այդ իշխանությունների արարքներն ու բարոյականը և սկսեց անվստահությամբ նայել նրանց վրա... Վահանը կարմրում էր իր կուսակցական ընկերների արարքների համար: Նա երաշխավոր կանգնեց ինձ ու մի երկու ուրիշ ձեռքակալվածների համար և մեզ ազատեց Էսենտուկիի բանտից: Սյունների համար համառորեն պայքարեց և նրանց ազատությունը պահանջեց... 1918 թ. Բեռլինի լրացուցիչ պայմանագրով Խորհրդային Ռուսաստանը Գերմանիայի առաջ ճանաչում էր Վրաստանի անկախությունը: Այդ լուրը ջղայնացրել էր բանաստեղծին: Նա շտապում էր վերադառնալ Մոսկվա, որպեսզի դրդե բոլշևիկներին ճանաչելու նաև Հայաստանի անկախությունը>>Z17V,- հիշում է Դ. Անանունը: Նշված հոդվածը՝ <<Հանդիպումներ Վ.Տերյանի հետ>> (1920), կանխամտածված շրջանցվել է խորհրդահայ տերյանագիտության կողմից, որովհետև բացառիկ էր Տերյանի ազգային դիմանկարի վերագնահատմամբ և հակասող բոլշևիկ բանաստեղծի կերպարին: Մակինցյանը հիշում է. <<Երբ նա վերադարձավ Հյուսիսային

Կովկասից, այդ մոտավորապես 1919 թ. փետրվարին էր, նա բոլորովին ջարդված էր – թոքախտն արդեն անցել էր կոկորդին»>Z18V: 1919 թ. ամռանը Տերյանը մի կարճ ժամանակ մտնում է Մոսկվայի Սոկոլնիկի արվարձանի Չետվերիկովի սանատորիա, սակայն, սրտնեղվելով պայմաններից, հեռանում է: Բոլշևիկյան կառավարությունը ոչինչ չարեց Տերյանի առողջության վերականգնման համար, այդ օրերին բանաստեղծին ձեռք է մեկնում բժիշկ Ջավրիկը (Ջավրյան)՝ Դաշնակցական կառավարության անդամներից մեկը՝ առաջարկելով բանաստեղծին ամեն տեսակի աջակցություն՝ Շվեյցարիայում բուժվելու համար: Ըստ Ա.Շահիջանյանի՝ Տերյանը հրաժարվում է: Հուլիսից հետո Վ.Կուսիկյանը վկայում է. «Մի անգամ չէ, որ նրան դիմում էին կասկածելի անձնավորություններ»>Z19V: Տերյանի և Դաշնակցության՝ 1917-1919 թթ. համագործակցության մասին կան պատմական մի շարք անուղղակի փաստեր. *բոլշևիկ-դաշնակցական* համագործակցության վերջնական նպատակը հայկական պետականությունը Արարատի վրա հաստատելն էր, հայ ժողովրդի համար կործանարար *Լենին-Քեմալ* դաշինքի կանխումը:

1919 թ. մայիսին Տերյանը, իր ծուռ խաչը կրելու ճանապարհի վերջին հանգրվանից առաջ, ինքնաքննադատաբար գրում էր, որ ինքը 1905 թ. լի էր «նացիոնալիստական ու մանրբորժուական նախապաշարումներով, ենթակա նացիոնալիզմի թունալի հմայքին»>Z20V: Ինչո՞ւ էր արդարանում Տերյանը և ինչի՞ց. ազգայնական մեղադրանքներից, երբ արդեն Կոմկուսի և Համառուսական կենտգործկոմի անդամ էր, Հայկական գործերի ժողկոմի տեղակալ: 1937-ի նախասկիզբը չէ սա, և անմիջական կապ չկա՞ արդյոք Տերյանի այս խոստովանության և նրա «պետական գործուղման» միջև: 1919 թ. հոկտեմբերին Արտգործժողկոմի «կարևոր և շտապ հանձնարարություններով» Տերյանը գործուղվում է Տաշքենդ: Հակասական, բայց հիմնավոր ենթադրությունների ու կարծիքների տեղիք տված այդ ուղևորության մասին Մակինցյանը հայտնում է, որ Տերյանը Պարսկաստանի վրայով մտադիր էր անցնել կամ Պոլիս, կամ Անդրկովկաս. «Շատ էր հիշում իր հայրենի Ջավախքը և մանավանդ կարոտով փափագում էր լինել Հայաստանում»>Z21V: Ս. Սուքիասյանը գտնում է. «Ինչ վերաբերում է Թուրքեստանից դեպի Պարսկաստան, այնտեղից էլ Թուրքիա անցնելու հետագա ծրագրերին, ապա դրանք հազիվ թե իրական հիմք ունենային»> Z22V: Մի բան ակնհայտ է. Տերյանն արտոքվում էր մահվան ամփեր. հեռավոր, դավադիր ուղիներ ձգվող դանդաղընթաց, ցուրտ, ծխաշատ գնացքն արդեն գուժում էր պոետի մոտալուտ մահը:

Ժամանակի վավերաթղթերի, հիշողությունների, երբեմն կցկտուր, երբեմն իրարամերժ պատմությունների մեջ տեսլանում է մեծ հայրենասերի կյանքի դրաման: Տերյանի վերջին ուղևորության հետ կապված՝ Ա. Շահիջանյանը հայտնում է. «Նա իրեն թեթևացած էր զգում և ասում էր, որ հիմա, երբ ինքը դուրս պրծավ, կսկսի և կարող է շատ աշխատել»> Z23V: Ազգային չկայացած

բախտի դրաման, անձնական դժբախտությունները, հոգնատանջ տարիները Տերյանը մի պահ թողնում էր հետևում: Վերջապես հնարավորություն կունենար նաև ստեղծագործական կյանքով ապրելու: Բայց <<թեթևացած էր զգում>> ոչ միայն դրանից: Ըստ Շահիջանյանի հիշողությունների՝ <<Պոետը Մոսկվայում էր թողնում անձնական բնույթ կրող անախորժություններ, որոնք արդյունք են եղել ստոր մարդկանց ինտրիգների և հերյուրանքների>>Z24V: Դ.Անանունը գրում է. <<Շիրվանզադեն հախուռն հարձակում գործեց Վ.Տերյանի վրա՝ մեղադրելով նրան հայահալած քաղաքականության մեջ: Ես պաշտպանեցի բարեկամիս ու բացատրեցի, որ, ընդհակառակը, Հյուսիսային Կովկասում հայ մտավորականներս նրա միջամտությանն ենք պարտական մեր կյանքը: Այս իմաստով էլ լուրեր տպագրվեցին Թիֆլիսի թերթերում: Իսկ այս ճշմարտապատում լուրերի հետևանքը: Մոսկվայում հայ փոքրոգի բոլշևիկների կողմից հալածանք Տերյանի դեմ, թե նա պաշտպանել է հակահեղափոխականներին>>Z25V: Սամարայում արդեն Մակինցյանին հղած վերջին նամակում Տերյանը գրում է. <<Ես ինձ լուսավոր ու ջինջ եմ զգում, ինչպես հավանորեն իրենց զգում էին առաջին քրիստոնյաները>>Z26V: Առաջին քրիստոնյաները՝ մատնված ու հալածված, բայց լուսավոր իրենց կերպարով ու վարքով, որոնք չարչարանքների ու նահատակության գնացին, բայց դավանափոխ չեղան:

Հիսունչորս օր տևած ծանր ճանապարհորդության կեսին մնացած պոետը մահանում է 1920 թ. հունվարի 7-ին հեռավոր, օտար Օրենբուրգում՝ կյանքի երեսունհինգը դեռ չբոլորած... Միակ հարազատը, <<անմխիթար օրերի>> ընկերը Անահիտն էր, մտատանջությունը՝ ոչ թե կյանքի հեռացող ափը, այլ հայրենիքի անհայտ ճակատագիրը, հեռու Գանձան: Հոգեվարքի մեջ որոնող հայացքով սպասում էր մեկին. ո՞ւմ տեսիլն էր հեռվից գգվել նրան: Նրա երկրային դուռը այդ պահին բացող չեղավ: Կողքին միայն Անահիտն էր, որի կրծքի տակ բաբախում էր Տերյանի ժառանգը՝ Նվարդ Տերյանը... <<Մեկնեցինք հոկտեմբերի 25-ին (1919 թ.), - պատմում է տարիներ հետո Անահիտ Շահիջանյանը: - ... Երեք շաբաթ տևեց, մինչև հասանք Օրենբուրգ... Ես արդեն տեսա, որ շարունակել ճանապարհն անկարելի է, և առաջարկեցի Վահանին, փոխանակ ուրիշ գնացք նստելու, գնալ Օրենբուրգ՝ իմ ծանոթ Օհանյանների մոտ... Ինքը վերստ մինչև Օրենբուրգ մենք գնացինք սահնակով: Երբ հասանք, նա համարյա անզգա էր... Մի ամբողջ շաբաթ աշխատում էի բժիշկ հրավիրել, բայց բժավոր տիֆի համաճարակ էր, բոլոր բժիշկները մոբիլիզացված էին... Դեղորայք չէր կարելի գտնել...>>Z27V: Քսենյա Վեքիլյանը հիշում է. <<Մեր տանը խոսակցության ժամանակ նա շատ հաճախ էր հիշում <<անիծած վագոնը>>: Դեմքը մաշված էր, դալուկ, շարժումները արտաքուստ հանգիստ, սակայն ներվային... Ինքնին հարց էր առաջանում. ինչի՞ց դրդված այդ վիճակում նա ձեռնարկել էր իր դժվարին ճանապարհորդությունը>>Z28V: Ժննում ամիսներ անց լսելով սիրելի պոետի

մահվան մասին՝ Ա.Իսահակյանը կսկիծով գրում է. «Այդ ո՞վ հանդգնեց հանճարդ շքեղ// Հանգցնել ոգուդ աստղերը բյուրեղ...»:

Չընդունել Տերյանի քաղաքական կողմնորոշումը՝ հիմա թերևս հեշտ է: Պատմության վերագնահատումն է պարզում անցյալի քաղաքական ուղեգծի ճիշտն ու սխալը, և այն ժամանակ դժվար էր երևակայել ազգային ճակատագրում իրար հակասող գաղափարախոսություններից մեկի ճշմարտացիությունը: Ս.Վրացյանը իր օրագրային էջերում գրառել է. «Չեմ կարող չհիշել իմ խոսակցությունը տարիներ առաջ ֆրանս-գերմանական սահմանի վրա մի շատ կարևոր հայ բոլշևիկի հետ՝ իմ մոտիկ ընկեր և այն ժամանակ կառավարության անդամ: Բառացի հիշում եմ նրա խոսքերը. «...Այն, ինչ որ դուք չհաջողեցիք անել, մենք պիտի անենք. մենք պիտի գրավենք Թրքահայաստանը, պիտի միացնենք Խորհրդային Հայաստանին և պիտի դառնանք Կովկասում ամենամեծ և զորավոր երկիրը: Ճիշտ է, նրան էլ «մաքրեցին, և ես չգիտեմ՝ ո՞ր է նա, թե՞ մեռած, դրա համար էլ անունը չեմ տալիս, բայց հավատում եմ նրա ասածներին: Հավատում եմ, որ հայ բոլշևիկներն էլ մեզ պես ուզում են լայնացնել Հայաստանի սահմանները. այդ բանը լսել եմ և ուրիշ պատասխանատու հայ բոլշևիկներից... Բայց այլ է ցանկանալ, այլ է կարենալ» Z29V: Խոսքը Տերյանի մտերիմ ընկերոջ՝ Սարգիս Մրապիոնյանի (Լուկաշին) մասին է, որ զոհ գնաց 1937-ին: Տերյանի ընկերները՝ Պողոս Մակինցյանը, ձերբակալվում է 1936 թ., գնդակահարվում 1938-ին, Կարեն Միքայելյանը ձերբակալվում է 1936 թ., արքայազնությունում մահանում 1941-ին, Յուլիա Խանզադյան՝ 1935 թ., Ալեքսանդր Մյասնիկյանը՝ 1925թ. ... Բոլշևիզմի մտավոր սպանդի հետքերն ամենուր են և դեռ պետք է բացահայտվեն: Մտավոր այդ սպանդին զոհ էին դառնում նաև նրանց անձնական պահոցների ձեռագրերը, որոնց մեջ՝ Տերյանի վերջին նամակներն ու հրատարակության սպասող բանաստեղծությունները:

1920-ական թթ. հալածվում էր արդեն Տերյանի գրական ժառանգությունը, հալածվում էր պրոլետարականության դիրքերից: Տերյանի երգը չարչրկվում էր, կոպիտ դիրքերից ակնարկվում էր անգամ բանաստեղծի հիվանդությունը: «Ներկա հայ բանաստեղծությունը մի թոքախտավոր է, որ անխուսափելիորեն դատապարտված է մահվան...» Z30V: Հակատերյանական այդ գրոհի տարիներին բանաստեղծի անունն ու գործը օրվա հրապարակում պահպանելու համար ընկերները՝ Մյասնիկյանը, Մակինցյանը, Տերյանի քաղաքական պոեզիան փորձում էին հարմարեցնել Կոմկուսի չափանիշներին՝ այդ հիմքի վրա դնելով նաև տերյանագիտության հետագա ընթացքը:

Ամփոփում

Նաիրին՝ որպես ամբողջական Հայաստանի գաղափարագեղագիտական խորհրդանիշ, Վահան Տերյանի շնորհիվ ամրակայվեց հայ գրականության մեջ և այդուհետ դարձավ անհետացող պատմական հայրենիքի հիշողության, կորուստի ցավի և հարության հավատի գեղարվեստական հարակա պատկեր:

Ազգային բեկված կյանքի ճանապարհին Տերյանը մշտապես կանգնած էր հաստատ, միացյալ, անկախ, հոգևոր Հայաստանի վերակերտման համառ որոնումներով. դա նա ապացուցեց թե՛ գրական, թե՛ քաղաքական գործունեությամբ:

Ваан Терьян и армянский вопрос
Нарине Оганнисян
Резюме

Ключевые слова: *Наири, ополченческое движение, духовная Армения, армянский вопрос, большевистская партия, Брест-Литовск, изменения идеологической основы, подпольная деятельность, государственная командировка, жертва ориентации.*

Наири как обобщенный идейно-эстетический символ Армении, благодаря Теряну утвердился в армянской литературе и стал художественным вечным образом памяти исчезающей исторической родины, боли потерь и веры в воскресение. На трагическом пути жизни нации Терян всегда был непоколебим в настойчивых поисках возрождения единой, независимой, духовной Армении. Это он доказал как своим творчеством, так и национально-политической деятельностью.

V.Teryan and the Armenian Question
Narine Hovhannisyan
Summary

Keywords: *Nairi, the volunteer movement, spiritual Armenia, the Armenian question, the Bolshevik Party, Brest-Litovsk, changes of ideology, clandestine activity, business trip, the victim of orientation.*

It is due to Vahan Teryan that Nairi became the ideological-aesthetical symbol of all-Armenia in the Armenian literature. Hence it has been the eternal artistic portrayal of the memories about the vanishing historical homeland, losses, sorrow and belief in revival. V. Teryan always dreamt of the revival of stable, united, independent Armenia which he proved both with his literary and national-political activities.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1979, էջ 175-176:
2. Ս.Սուրբիասյան, Էջեր Վահան Տերյանի կյանքից, Ե., 1959, էջ 285:
3. Յոլակ Խանգաղյան, Ալեքսանդր Սյանիկյան, 1926, էջ 7-8:
4. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ. I, Ե., 1924, էջ 24-25:
5. ԳԱԹ, Վ.Տերյանի ֆոնդ, գործ N 313:

6. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.III, Ե., 1975, էջ 106-107:
7. ԳԱԹ, Տերյանի ֆոնդ, գործ N 274:
8. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.I, Ե., 1924, էջ XXXIX:
9. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.III, Ե., 1975, էջ 112:
10. Հ.Թամրազյան, Վահան Տերյան, Ե., 1985, էջ 108:
11. Ն.տ, էջ 160:
12. Վահան Տերյանի Երկերի ժողովածուի չորրորդ հատորում «Ընկերներից մեկին» գաղտնագրով նամականու հատվածները, մեր կարծիքով, հղված էին Պողոս Մակինցյանին, որն էլ առաջին անգամ 1925 թ. հրատարակեց դրանք: Ամբողջական նամակները չեն հասել մեզ: Հիշենք, որ «Ընկերներից մեկին» ծածկագիրը Պ.Մակինցյանը գործածեց նաև 1906 թ. հուշերում. «Իր ընկերներից մեկի հետ անցնում է Ծիրակ ...»:
13. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.IV, Ե., 1979, էջ 324:
14. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. VII, Ե., 1967, էջ 30:
15. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում, Ե., 1972, էջ 426:
16. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.IV, Ե., 1979, էջ 333:
17. «Հայաստանի կոոպերացիա», 1920, 15 հուլիսի, N13:
18. Жизнь национальностей», 1920, N20, 20 июня.
19. Վահան Տերյանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 457:
20. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.III, Ե., 1975, էջ 171:
21. Վահան Տերյանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 479:
22. Ս.Սուքիասյան, Էջեր Վահան Տերյանի կյանքից, էջ 134:
23. Վահան Տերյանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 473:
24. Ս.Սուքիասյան, Էջեր Վահան Տերյանի կյանքից, էջ 138:
25. «Հայաստանի կոոպերացիա», 1920, 15 հուլիսի, N13:
26. Վահան Տերյան, Երկերի ժողովածու, հ.IV, Ե., 1979, էջ 337:
27. Վահան Տերյանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 473-475:
28. Նույն տեղում, էջ 477-479:
29. «Դրոշակ», 2008, N 2-3, էջ 64:
30. Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ.6, Ե., 1967, էջ 553-554: